

**САЪДИЙ ШЕРОЗИНИНГ “ГУЛИСТОН” КИТОБИ – АХОҚИЙ ВА
ТАРБИЯВИЙ АСАР!****Ғуломиддин Холбоев***Тошкент давлат шарқшунослик университети
магистранти*

Форс тожик адабиётида Саъдий Шерозининг мақом ва мартабалари жуда юксак. Хусусан, бой ҳаётий тажриба асосида милодий 1258 йилда ёзган “Гулистон” асари Саъдий Шерозига оламшумул шуҳрат келтирди.

Саъдийнинг “Гулистон” асари саккиз бобдан иборат бўлиб, унинг таркибий тузилиши куйидагича: дебоча, биринчи боб – подшоҳлар сийрати баёнида, иккинчи боб – дарвешлар ахлоқи баёнида, учинчи боб – қаноат фазилати баёнида, тўртинчи боб – сукут сақлашнинг фойдалари баёнида, бешинчи боб – ишқ ва ёшлик баёнида, олтинчи боб – қариллик ва заифлик баёнида, еттинчи боб – тарбият таъсири баёнида, саккизинчи боб – суҳбат одоби баёнидадир.

Саъдий Шерозини ғазал жанрининг кашф қилувчиси ва устози сифатида ҳам улуғлашади, чунки бу кишигача форсий шериятнинг етакчи жанрлари қасида, дoston, маснавий, қитъа ва рубоий эди. Рудакий, Санойй, Хоқоний, Жамолиддин ва Камолиддин Исфажонийлар кўплаб ғазаллар ёзган бўлсалар-да, улар қасида ва қитъа характерига эга бўлиб, ўзаро мустақил алоҳида байтлардан ғазал ёзиш анъанасини Саъдий Шерозий бошлаб берди. У ғазалчиликдаги ўзигача олиб борилган изланиш ва тажрибаларни ривожлантириб, ғазални такомилга етказди, кейин Хусрав Дехлавий, Ҳасан Дехлавий, Хожу Кирмоний каби забардаст шоирлар уни янада тараққий эттириб, Ҳофиз Шерозийга етказдилар, Ҳофиз эса уни юксак чўққига олиб чиқди.¹⁶³

Саъдий Шерозининг “Гулистон” асарига эргашиб кўплаб асарлар ёзилган, лекин улардан фақат учтаси: Абдурахмон Жомийнинг “Баҳористон”и, Мажиддин Хофийнинг “Хористон”и, Ҳабиб Қоонийнинг “Паришон”и шуҳрат қозонган.

“Гулистон” асари XVII асрнинг биринчи ярмидаёқ Европа тилларига таржима қилиниб, тарқала бошлаган. У илк бор франтсуз дипломати Андре Рис томонидан франтсуз тилига ўгирилиб, 1634 йили Парижда нашр этилган. Бу таржима жуда эркин бажарилган ва мукамал бўлмаса-да, кўпчиликнинг эътиборини тортади. 1635 йили асар франтсузчадан немис тилига таржима қилинган. Шундан кейин бошқа ғарб тиллари, шунингдек, рус тилига ҳам ўгирилган. 1957- 1959 йилларда “Гулистон” асарининг мукамал рус тилидаги таржимаси босилиб чиққан.

Машҳур франтсуз файласуфи ва адиби Волтер “Гулистон”дан хабардор бўлган ва баъзи шеърларида ундан фойдаланган. Таниқли франтсуз масалчиси Лафонтен ҳам “Гулистон”даги ҳикоят ва нақллардан ўз масалларида истифода этган. Рус шоири А.С.Пушкин: “Саъдий ва Ҳофиз асарларининг пинҳоний асрорига етгунимча шеърларимда қувончбахш жихатлар ва ҳаётдўстлик кам учрарди”, – деган эди.

¹⁶³ Шомуҳаммедов Ш. “Форс-тожик адабиёти классиклари ижодида гуманизм”, Тшокент. 1968-йил.

Саъдий асарлари қадимдан ўзбек халқи орасида ҳам машҳур. “Бўстон” ва “Гулистон” асарлари мадрасаларда асосий дарсликлар сифатида ўқитилиб келган. Мумтоз шоирларимиз бу улуг сўз санаткоридан ўрганганлар, таъсирланганлар. Алишер Навоийнинг “Маҳбуб ул-қулуб”, Хожанинг “Гулзор”, Абдулла Авлонийнинг “Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ” асарлари бевосита Саъдий “Гулистон”и таъсирида яратилган.

“Гулистон”нинг мундарижасидан ҳам англанадики, асар мазмун ва моҳиятига кўра инсонни етуклик, камолотга етакловчи омиллар тўғрисидаги маълумотларни ёритишга хизмат қилади.

Асарда Абу Наср Форобий, Юсуф Хос Ҳожиб ҳамда Низом ул-Мулк каби мутафаккирларнинг асарларида баён этилгани каби инсоннинг бахтли, саодатли бўлишини таъминлай олувчи жамият, фозил, одил ва адолатли ҳукмдор ҳамда унинг фазилатлари, сарой аъёнлари ва уларнинг маънавий-ахлоқий қиёфаси, давлатни адолатли бошқариш шартлари, шунингдек, мавжуд жамиятда устувор ўринга эга бўлган ахлоқий меъёрлар хусусида сўз юритилади. Мутафаккирнинг нуқтаи назарига кўра, табиатан олиб қараганда ҳукмдор ҳам оддий инсон саналади, у ҳам шахсий манфаатлари йўлида ҳаракат қилиш ҳуқуқига эга, бироқ зиммасига юкланган ижтимоий вазифага кўра у эл-юрт манфаатини шахсий манфаатларидан юқори қўйиши шарт. Ҳукмдор, энг аввало, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлигини таъминлаш йўлида сабот билан курашар экан жамият тараққий этади.¹⁶⁴

Муслиҳиддин Саъдий подшоҳларнинг юксак инсоний сифатларга эга бўлишларини орзу қилади. Элу юрт ҳукмдори сифатида эътироф этилган инсон куйидаги фазилатларни ўз қиёфасида намоён эта олиши мақсадга мувофиқдир: адолатли, тадбирли, ғайратли, шижоатли, фаҳм-фаросатли, билимдон, доно, зийрак, олийжаноб, саховатли, жасур, мард ҳамда фуқароларига нисбатан ғамхўр бўла, шунингдек, дўст билан душмanning фарқига бора олиш. Муайян мамлакат фуқароларига етакчилик, бошчилик қилаётган подшоҳларнинг юқорида қайд этилган фазилатлар эгаси бўлишлари ҳаётий заруриятлигини муаллиф ибратли ҳикоятлар мисолида очиб беради.

Асарда ушбу ўринда куйидаги ҳикоят келтирилади: “Кунлардан бир куни ов чоғида мулозимлар Нўширавони Одилга кабоб тайёрлаб беришмоқчи бўлибдилар. Бироқ ўзлари билан олишган масалликлар ичида туз йўқ эди. Мулозимлар бир хизматкорни ов уюштирилаётган манзилга яқин қишлоқдан туз олиб келгани жўнатадилар. Нўширавон хизматкорга шундай дейди: “Тузнинг баҳосини тўлаб ол, токи текинга олиш одат қаторига кириб, қишлоқ харобаликка юз тутмасин”. Мулозимлар ундан сўрадилар: “Шу зиғирдек нарсадан қишлоққа қандай зарар етади?” Нўширавон шундай жавоб берди: “Аввалда оламда зулм оз эди, кейинчалик ҳар бир

¹⁶⁴ “Ўзбекистон миллий энциклопедияси ҳақида”. Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти. Тошкент. 2014-йил.

келган одам бир оз бир оздан кўшди, натижада зулм ҳозирги даражасига келиб етди”.¹⁶⁵

Аллома подшоҳларнинг адолатли бўлмоғларини ниҳоятда муҳим деб ҳисоблайди. Ҳукмдорнинг ушбу сифатга эга бўлиши мамлакатда тинчлик, фуқаролар ўртасида ўзаро аҳиллик, ҳамжиҳатлиликни таркиб топишига замин ҳозирлашини алоҳида қайд этади. Адолатли султон ҳукмронлик қилаётган мамлакатда халқ юртбошидан ибрат олади, унингдек иш юритишга ҳаракат қилади.

Муслиҳиддин Саъдий адолатли подшоҳларнинг ёрқин тимсоли сифатида Искандар Зулқарнайини эътироф этади. Унинг образи асосида мамлакатни адолат мезонлари ёрдамида бошқаришнинг муҳим аҳамиятини очиб беришга ҳаракат қилади ва куйидаги ҳикоятни мисол тарзида келтиради: Искандар Румий (Зулқарнайн)дан сўрадилар: “Ғарбу Шарқдаги мамлакатларни нима ҳисобига забт этдинг? Аввалги подшоҳларнинг хазинаси, ёши ва лашкари кеникидан ортиқ бўлса-да, бундай фотиҳлик уларга насиб бўлмаганди”. Искандар Зулқарнайн шундай жавоб беради: “Забт этган мамлакатим фуқароларига озор бермадим ва подшоҳларнинг номларини фақат яхшилик билан ёд этдим”.

Саъдий Шерози юртга бошчилик қилаётган ҳукмдорнинг юксак ақл-заковат эгаси бўлиши мамлакатда адолатнинг қарор топиши, шунингдек, маърифатнинг ривожланишида зарур омил эканлигига ҳам алоҳида урғу бериб ўтади. Ҳукмдорнинг нодон ва бефаросат бўлиши халқ ўртасида унинг обрў-эътиборини тушишига сабабгина бўлиб қолмай, кулгу бўлишига олиб келади. Асарнинг ушбу ўрнида мутафаккир куйидаги ҳикоятни келтиради. “Хорун ар-Рашид Мисрни эгаллагач, оломонга қарата шундай деди: “Миср салтанатига мағрурланиб, худолик даъво қилган нобакорнинг қасдига ўларок, бу мамлакатни ўзимнинг энг манфур қулимга топшираман”. Хорун ар-Рашиднинг бир занжи қули бўлиб, номи Ҳусайб эди. Миср мамлакатини идора этиш вазифасини ана шу қулга топширади. Ҳусайбнинг фахм-фаросати шу даражада эдики, Мисрнинг бир гуруҳ дехқонлари унинг ёнига шикоятга келиб, “Пахта эккан эдик, бевақт ёмғир ёғиб, пахтамыз нобуд бўлди”, - деганларида, у: “Жун экиш керак эди, нобуд бўлмасди”, - дея жавоб беради”.¹⁶⁶

Билимли, доно ва зукко инсонлар ҳамиша ҳам элу юртда ўзларига муносиб ҳурматга сазовор бўлавермайдилар. Аксинча, нодон, жохил ҳамда такаббур кимсалар кўп ҳолларда юқори мартаба ва мансабларга эга бўладилар.

Асарнинг “Дарвешлар ахлоқи баёни”, “Қаноатнинг фазилати баёни”, “Сукут сақлашнинг фойдалари баёни”, “Ишқ ва ёшлик баёни”, “Заифлик ва кексалик баёни”, “Сухбат қоидалари баёни” каби бобларида эса ҳар бир инсон ўзида тарбиялай олиши зарур бўлган маънавий-ахлоқий, ақлий ҳамда жисмоний сифатлар, уларнинг моҳияти, шунингдек, ушбу хислатларга эга бўлишнинг йўл ва усуллари борасида сўз юритилган.

¹⁶⁵ „Guliston“ (Ogahiy tarjimasi), T., 1993. “Гулистон” (Огаҳий таржимаси), Тошкент. 1993-йил.

¹⁶⁶ “Саъдий Шерозий. Гулистон”. – Тошкент. ФАН нашриёти, 2015-йил.

Муслиҳиддин Саъдий ҳам бошқа мутафаккирлар каби илм ўрганишнинг аҳамияти, билим олиш жараёнида амал қилиниши лозим саналган шартлар, мазкур шартларга мувофиқ фаолиятни ташкил этиш қоидалари, илм аҳли ва уларнинг одоби масалалари юзасидан тўхталиб ўтар экан, мавжуд билимларни чуқур эгаллаган олимларнинг халқ ўртасида обрў-эътиборлари юқори бўлишини айтади. Баён этилаётган ҳикоятлар мазмунида жамият аъзоларини оқил ва доно кишиларни ҳурмат қилишга ундовчи даъват ўз ифодасини топган. Айни ўринда илмли кишиларнинг ўз билимларини жамият ҳамда инсонлар учун фойда келтирувчи ишларга сарф этишлари муҳимлиги алоҳида таъкидланади: “Икки тоифа одам беҳуда ишлаб, беҳуда ҳаракат қилган бўлади: бири мол-мулк йиғиб фойдаланмаган ва иккинчиси эса илм олиб унга амал қилмаган одам”. Хусусан: Муслиҳиддин Саъдий билимли ва фозил кишиларнинг сўз ва амал бирлигига таянишлари мақсадга мувофиқ эканлигини таъкидлайди. Эзгу сўзларни айтувчи олимларнинг билдирилган фикрларга ўзлари амал қилмасликлари кишилар олдида обрўларининг тушишига сабаб бўлувчи омиллардан биридир деган ғояни илгари суради.

Аллома илм ўрганиш жараёнида мунозара услубидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ эканлигини таъкидлайди. Муслиҳиддин Саъдийнинг нуқтаи назарига кўра, баҳс-мунозара ойдин бўлмаган фикрларни ойдинлаштириш, аниқ бўлмаган далилларни асослаш, шунингдек, ҳақиқатни тўлақонли англашга ёрдам беради. Баҳс-мунозарани ташкил этиш маълум қоидаларга асосланиши зарур. Чунончи, ўзгаларнинг фикрини диққат билан тинглай олиш, ўз фикрини илгари суришда ишончли далиллардан фойдаланиш, асосли бўлмаган далилларни келтириш орқали вақтни беҳудага сарф этмаслик, нодон билан баҳслашмаслик. Мунозара чоғида ўзини билимдон этиб кўрсатиш ўз нодонлигини намойиш қилишдир, – дейди аллома. “Ўз навбатида жоҳил билан баҳслашган олим иззат умид қилмай кўя қолсин. Башарти, жоҳил беллашувда олимдан устун чиқса, ажабланарлик ери йўқдир, зеро, тош ҳамisha гавҳарни синдиради.¹⁶⁷

Хулоса қилиб айтганда, Муслиҳиддин Саъдий Шерози ўзининг “Тулистон” асарида инсон камолотининг асосий омиллари саналган маънавий-ахлоқий ҳамда жисмоний камолотга эришишнинг инсон ҳаётидаги аҳамияти, илм ўрганишнинг ўзига хос афзалликлари, муайян касб ёки ҳунар ўрганишнинг ўзига жиҳатлари, шунингдек, инсонда ахлоқий сифатларни тарбиялаш масалалари хусусида сўз юритади. Алломанинг фикрича, қуйидаги фазилатларни ўз қиёфасида мужассам эта олган инсонгина ҳақиқий маънода комил, етук инсон саналади: билимли, меҳнатсевар, камтар, олийжаноб, ҳиматли, саховатли, сахий, шижоатли, ғайратли, ҳамийятли, мард, жасур, жисмонан кучли, тўғрисиўз, берган ваъдасига вафодор, адолатли, дўстга содиқ, ўз кучи ва меҳнатига таяниб иш кўрувчи ва ҳоказолар. Мутафаккир томонидан таълим-тарбия масалаларига бағишлаб яратилган асарлар ҳамда уларнинг мазмунида илгари сурилган ғоялар бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган. Улар педагогик фикр тараккиётида ўзига муносиб ўринга эгадир.

¹⁶⁷ “С. Айний. Асарлар”. 10 том Тошкент. 1967-йил. 169-бет.